

## **Психологічні особливості становлення готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах профільного навчання**

---

Kulakov R.S. Psychological peculiarities of development of senior pupils' readiness to professional self-determination in the conditions of vocational studies / R.S. Kulakov // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 26. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2014. – P. 340-352.

---

**Р.С. Кулаков. Психологічні особливості становлення готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.** У статті з позицій соціальної ситуації розвитку особистості раннього юнацького віку та специфіки профільного навчання висвітлюється проблема професійного самовизначення сучасних старшокласників. Підкреслено, що професійне самовизначення у ранньому юнацькому віці є одночасно процесом і результатом загального професійного розвитку старшокласника як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Зазначається, що саме в учнів старших класів відбувається уточнення майбутнього соціально-професійного статусу в межах визначеної навчальним профілем сфери професійної діяльності, формуються професійні домагання і самооцінка особистості у визначеній навчальними планами та програмами профільного навчання галузі професійної діяльності людини. Обґрунтовано взаємозв'язок профільного навчання та психологічної готовності до професійного самовизначення шляхом створення сприятливих умов для врахування індивідуальних особливостей, інтересів, потреб учнів та формування у них орієнтацій щодо вибору професійного майбутнього. Встановлено, що результатом цієї активності старшокласника виступає його готовність до професійного самовизначення та початок формування необхідних для обраної професії професійно важливих якостей. Розкривається зміст запропонованого поняття «трикутник професійного самовизначення старшокласника», який представлений самооцінкою, рівнем домагань і готовністю старшокласника до професійного самовизначення та характеризується їхнім співвідношенням, взаємодією та детермінацією. З'ясовано, що специфіка професійно-орієнтованої діяльності учнів сучасної старшої школи

формується на основі адекватної самооцінки минулого і теперішнього, а реалістичні уявлення про власне професійне майбутнє фокусуються в адекватному й усвідомленому реалістичному рівні домагань.

**Ключові слова:** старшокласники, професійне самовизначення, професійна діяльність, профільне навчання, навчальний профіль, зміст професій, професійні домагання, самооцінка.

**Р.С. Кулаков. Психологические особенности становления готовности старшекласников к профессиональному самоопределению в условиях профильного обучения.** В статье с позиций социальной ситуации развития личности раннего юношеского возраста и специфики профильного обучения освещается проблема профессионального самоопределения современных старшекласников. Подчеркнуто, что профессиональное самоопределение в раннем юношеском возрасте является одновременно процессом и результатом общего профессионального развития старшекласника как субъекта будущей профессиональной деятельности. Отмечается, что именно в учащихся старших классов происходит уточнение будущего социально-профессионального статуса в пределах определённой учебным профилем сферы профессиональной деятельности, формируются профессиональные притязания и самооценка личности в определённой учебными планами и программами профильного обучения области профессиональной деятельности человека. Обоснована взаимосвязь профильного обучения и психологической готовности к профессиональному самоопределению путём создания благоприятных условий для учёта индивидуальных особенностей, интересов, потребностей учащихся и формирование у них ориентаций по выбору профессионального будущего. Установлено, что результатом этой активности старшекласника выступает его готовность к профессиональному самоопределению и начало формирования необходимых для выбранной профессии профессионально важных качеств. Раскрывается содержание предложенного понятия «треугольник профессионального самоопределения старшекласника», который представлен самооценкой, уровнем притязаний и готовностью старшекласника к профессиональному самоопределению и характеризуется их соотношением, взаимодействием и детерминацией. Выяснено, что специфика профессионально-ориентированной деятельности учащихся современной старшей школы формируется на основе адекватной самооценки прошлого и настоящего, а реалистичные представления о собственном профессиональном будущем фокусируются в адекватном и осознанном реалистичном уровне притязаний.

**Ключевые слова:** старшекласники, профессиональное самоопределение, профессиональная деятельность, профильное обучение, учебный профиль, содержание профессий, профессиональные притязания, самооценка.

**Постановка проблеми.** Найбільш значущою якістю в структурі особистості старшокласників є їхня спрямованість у май-

бутнє, самовизначення і вибір майбутнього професійного шляху. Це прагнення визначити місце в житті, очікування свого майбутнього та бажання стати учасником майбутніх життєвих звершень, які вони уявляють яскравим, насиченим важливими подіями і великими звершеннями. У спрямованості в майбутнє зосереджене ставлення старшокласника до навколишньої дійсності, до інших людей і до самого себе. При цьому об'єктивно задана потреба в зв'язку із закінченням загальноосвітньої школи обов'язкового включення у недалекому майбутньому в певну соціально-професійну групу актуалізує в них потребу професійного самовизначення. Підсилюються ці процеси і завдяки специфіці профільного навчання і заданою ним сферою майбутньої професійної діяльності. Це спонукає учнів до самопізнання, оцінки вимог майбутнього середовища праці та самооцінки, які в поєднанні з бажаннями та можливостями дитини складають основу її готовності до майбутнього самостійного життя і професійної праці.

Зазначимо, що саме у вік ранньої юності бере свій початок становлення свідомого ставлення особистості до свого минулого, теперішнього та найближчого професійного майбутнього. Це ставлення до свого теперішнього «Я» і майбутнього «Я у майбутній професії», які виступають підґрунтям для систематизації й узагальнення уявлень старшокласника про себе та професійний світ у цілому, його закони і вимоги, особистісну та соціальну готовність до майбутнього життя та професійної праці, які є необхідною умовою і важливим фактором професійного самовизначення. Активізуються ці процеси завдяки розвитку в юнаків і дівчат рефлексивної здатності розмірковувати над своїм внутрішнім станом та сформованими в них на попередніх етапах вікового розвитку вміннями аналізувати вчинки інших людей, події і явища навколишнього світу, оцінку їх і своє ставлення до них.

**Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень.** Проблема професійного самовизначення особистості ґрунтується та висвітлюється на основі теоретичних положень К. Абульханової-Славської, І. Булах, Д. Леонтьєва, С. Максименка та ін. щодо психологічного майбутнього особистості як проектування себе в далеке і найближче тимчасове майбутнє та зони найближчого розвитку як особливого та реального соціопсихологічного простору прогнозування становлення особистості в дитячому віці. Крім цього, у психологічній науці існує низка підходів щодо виділення в структурі готовності старшокласників до професійного самовиз-

начення окремих компонентів і показників: у дослідженні І. Бушай ними є когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий; структурна побудова готовності особистості до професійної діяльності В. Семиченко представлена операційною, функціональною й особистісною готовністю; в «Я-концепції», розробленій Р.Бернсом, самооцінка й професійні домагання характеризують самосвідомість людини, її мотиваційну і когнітивну складову, які представляють динамічний, оцінний та емоційний характер уявлень особистості про себе й спонукають індивіда до певної поведінки. [1; 2; 3; 5; 7].

**Метою даної статті** є розкриття особливостей і детермінант процесу виникнення та становлення готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

**Виклад основного матеріалу.** Період раннього юнацького віку є одним із найважливіших етапів формування соціально-професійного статусу молодої людини, оскільки саме в цей час відбувається накопичення в процесі профільного навчання початкових професійних знань, умінь і досвіду діяльності у визначеній сфері професійної праці людини. Тому майбутня професія, яку обирають старшокласники, є не лише об'єктивно заданою нормативними документами в сфері освіти діяльністю, але й сферою прояву її особистісних якостей, ставлень, де майбутнє постає у формі відповіді на запитання: «Хто я? Що я можу зробити, щоб стати тим, ким я хочу бути?». Це спонукає юнаків і дівчат до самовдосконалення і саморозвитку в рамках обраної або ж бажаної професії.

Наголосимо, в «концепції часу життя і часу особистості» (К. Абульханова-Славська) психологічна (часова), особистісна і життєва перспектива є ключовими поняттями, які розкривають сутність і перспективи розвитку особистості як процесу оволодіння нею часом. При цьому психологічне майбутнє – це когнітивна здатність передбачати майбутнє, прогнозувати його, уявляти себе в ньому, вміння створювати перспективу власного майбутнього, планувати його, бачити себе в майбутньому, працювати над реалізацією сформованих уявлень, самовдосконалюватися. Особистісна перспектива містить у собі не лише когнітивну здатність передбачати майбутнє, але й цілісну готовність до нього в теперішньому, установку на майбутнє. Ця перспектива, наголошує К. Абульханова-Славська, відкривається за умови наявності в особистості здібностей як майбутніх можливостей. Життєва перспектива – це не лише майбутні цілі, цінності, але й темп життя, розвитку, активності особистості. Звичайно, наголошує вчена, творення життєвих перспектив відкриває також

і суб'єктивно-психологічну перспективу, але вона (устремління в майбутнє, його усвідомлення) ще не підтверджує і не розкриває потенціал розвитку, тобто життєвої перспективи (наприклад, у підлітків). При цьому праця, професія виступають найголовнішою умовою самовизначення особистості, формуванням її особистісної позиції [1, с. 140].

Щодо сутності положення зони найближчого розвитку як особливого і реального соціопсихологічного простору прогнозування становлення особистості у дитячому віці, то це чітко окреслено в працях С. Максименка. Вчений стверджує, що цілісність може бути досліджена адекватно, якщо реально вивчатиметься процес її виникнення і становлення, а не певний результат (post faktum) [7, с. 157]. Сама діяльність дослідника (того, хто прогнозує) має складатися з таких основних компонентів: діагностики (психологічна, соціально-психологічна, біологічна, генетична), проектування-реконструкції, проектування-перспективи, моделювання. Ці частини, на думку С. Максименка, є послідовними у часі, кожна наступна слугує підґрунтям попередньої. Так, багатокomпонентна система діагностики забезпечує проектування-реконструкцію. Мається на увазі своєрідний екскурс дослідника в минуле особистості. Головна мета цього руху полягає у встановленні основних генетико-динамічних тенденцій розвитку. Віднайдені тенденції слід розглядати як базисні для проектування-перспективи [6].

Обґрунтовані К. Абульхановою-Славською положення перспектив розвитку особистості та доведена С. Максименком необхідність адекватної багатокomпонентної системи діагностики процесу виникнення і становлення цілісності особистості дозволяють стверджувати, що рівень домагань старшокласника творить перспективу власного професійного майбутнього, а самооцінка – цілісну готовність до нього в теперішньому. При цьому особливу увагу варто приділяти виникненню та становленню готовності старшокласників до професійного самовизначення в період їх навчання у 10–11 класах. У структурі цієї готовності рівень домагань задає перспективу власного професійного майбутнього через сформовані у неї в процесі оцінювання і самооцінювання цілі (ідеальна, актуальна, реальна), які адекватно оцінюються й узгоджуються в межах обраного навчального профілю і пов'язаної з ним професійної сфери .

Щодо професійного самовизначення в межах конкретного профілю навчання, то наголосимо, що соціальна ситуація розвитку старшокласника визначається сьогодні специфікою профіль-

ного навчання, зміст якого тісно переплітається з визначеною сферою професійної діяльності людини і заданим комплексом особистісно-професійних вимог, необхідних для досягнення в майбутньому професійної майстерності на конкретному робочому місці. Структура та особливості профільного навчання старшокласників визначені нормативними документами нашої держави і, зокрема, «Концепцією профільного навчання в старшій школі». Таке навчання відрізняється від традиційного тим, що учень переходить у старших класах від загальноосвітнього навчального змісту до більш конкретного профілю діяльності, який передбачає певну спеціалізацію, концентрацію навчальної діяльності навколо визначеної групи професій, які зумовлюються суспільним розподілом праці, містять знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво [11].

Охоплення сучасних старшокласників системою профільного навчання як формою диференційованого навчання передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів і створення умов для їх навчання відповідно до професійного самовизначення ...» [11, с. 5]. Таким чином розгортання профільного навчання має на меті створити сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, формування у них орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності. Така орієнтація на сферу професій досягається завдяки зв'язку кожного навчального профілю з майбутньою професійною діяльністю. У процесі оволодіння змістом навчального профілю старшокласник обов'язково ознайомлюється з професіями, пов'язаними з певним навчальним профілем, набуває первинного досвіду виконання професійних функцій, оволодіває початковими професійними знаннями та вміннями.

Означений вище взаємозв'язок напрямів профільного навчання та видів професійної діяльності людини чітко прослідковується з допомогою класифікації професій Є. Клімова [4], які він розподілив на п'ять груп залежно від мети діяльності, предмета, знарядь та умов праці. Такими групами професій залежно від предмета праці є: «людина-людина» (соціономічні), предметом праці представників професій цього типу є окремі люди чи групи людей, колектив, громада, військовий підрозділ, клас тощо; «людина-техніка» (технологічні), предметом праці представників професій цього типу є технічні об'єкти, механізми, машини, агрегати, транспортні засоби; «людина-природа» (біоінічні), представники цього типу професій мають справу з тваринним і рослинним світом, мікроорганізмами, об'єктами неживої

природи; «людина-знакова система» (сігномічні), представники цього типу професій мають справу зі знаками, цифрами, текстами, звуковими сигналами, кодами, картами, схемами, формулами, природними і штучними мовами; «людина-художній образ» (автономічні), представники цього типу професій мають справу з тактами художнього відображення дійсності, предметами мистецтва, технічна естетика, скульптура, музика [4, с. 51 – 58].

Слід зазначити, стверджує В. Синявський, що згруповані Є. Клімовим в такий спосіб професії фактично можна розглядати як загальні профілі навчання. За даними типами професій профілі навчання можна розділити таким чином: «людина-людина» – гуманітарний, лінгвістичний, філологічний, історичний, правознавчий, педагогічний тощо; «людина-техніка» – технічний, технологічний, інформаційний, виробничий та ін.; «людина-природа» – природничий, хіміко-біологічний, медичний, екологічний, сільськогосподарський та ін.; «людина-знакова система» – фізико-образотворчий, інформаційний тощо; «людина-художній образ» – естетичний, музичний, театральний, хореографічний тощо [9, с.148 – 149].

Відзначимо також, що профіль навчання, відповідно до «Концепції профільного навчання в старшій загальноосвітній школі», охоплює базові та профільні навчальні предмети і курси за вибором. Перші з них становлять інваріантну складову змісту освіти і є обов'язковими для всіх профілів. До профільних належать ті, що реалізують цілі, завдання та зміст кожного конкретного профілю (наприклад, загальноосвітні курси біології, хімії у фізико-технічному профілі або загальноосвітній курс фізики у хіміко-біологічному профілі). Вони обов'язкові для учнів, які обрали певний навчальний профіль, вивчаються поглиблено і за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності забезпечують прикладну його спрямованість. Основні функції курсів за вибором, які входять до складу профілю навчання, мають на меті поглибити та розширити зміст профільних предметів для забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання. Загальноосвітні школи створюють ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінацій базових і профільних предметів та курсів за вибором. Цим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, яка дозволяє старшокласнику обрати індивідуальну освітню програму [10].

Для прикладу такого взаємозв'язку розглянемо технологічний напрям профільного навчання. Цей напрям тісно пов'язаний

з робітничими професіями та професіями інженерно-технічного спрямування, які за класифікацією Є. Клімова належать до групи професій «людина–техніка». Тут предметом професійної праці людини є техніка (технічні машини, преси, станки та механізми, сільськогосподарська та промислова техніка, пристрої, обладнання тощо) і ці професії, на думку В. Синявського, висувають значні вимоги до технічного та оперативного мислення, просторової уваги, точності і координації рухів, розподілу і переключення уваги, оперативної і довготривалої пам'яті, окоміру, емоційної стійкості, спостережливості та витримки [8, с. 28]. Також вони передбачають володіння людиною необхідними професійними знаннями та вміннями, основу для яких складають профільні навчальні предмети. Ними, наприклад, для цієї сфери є креслення, технологія обробки матеріалів і виробництво різноманітних предметів, товарів широкого вжитку, інструментів і обладнання.

У цілому, здатність людини до особистісного самовдосконалення, на думку Є. Клімова, формування світоглядної позиції життєдіяльності та виявлення своєї соціальної позиції, вибір професійного майбутнього стають головними потребами особистості юнацького віку. Таку «професійно-типову картину світу», як найважливішу частину свідомості та самосвідомості особистості, яка регулює її повсякденну поведінку, породжує певний образ професії людини, оскільки «в ній вона знаходить те, що відповідає сенсу її душі та образу думок» [4, с. 19].

Отже, професійне самовизначення особистості є одночасно процесом і результатом її загального професійного розвитку як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Результатом такого розвитку у вік ранньої юності є психологічна готовність до професійного самовизначення, яка свідчить про самостійний вибір старшокласником свого професійного шляху, мети, цінностей і моральних норм у майбутній професії та пов'язаного з нею способу життя. Одночасно сформованість такого новоутворення є критерієм прояву ефективності розвитку цього тривалого і складного процесу в старшому шкільному віці. Завершується він лише тоді, коли у старшокласника на основі адекватної самооцінки та реалістичного рівня домагань сформується позитивне ставлення до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що передбачає готовність до ефективної в майбутньому професійної діяльності та самореалізації у ній. Досягається це завдяки новому типу провідної діяльності, якою у вік ранньої юності є професійно-орієнтована, зміст якої розкривається через специфіку про-

фільного навчання. Така діяльність підпорядковує собі всі інші види активності старшокласника і спрямовує її на усвідомлення ними майбутніх професійних актуальних, реальних та ідеальних цілей.

На основі вищезазначеного можна стверджувати, що специфіка професійно-орієнтованої діяльності учнів сучасної старшої школи формується у них на основі адекватної самооцінки минулого і теперішнього. А реалістичне уявлення про власне професійне майбутнє фокусуються в адекватному й усвідомленому реалістичному рівні домагань. Це забезпечує інтенсивний розвиток у старшокласників теоретичного мислення, яке дозволяє аналізувати та усвідомлювати зростаючі вимоги соціального середовища, вирішувати актуальні протиріччя на достатньому для цього віку теоретичному рівні. Досвід вирішення таких протиріч накопичується та трансформується в систему поглядів і переконань юнаків, дівчат про явища та події об'єктивного світу і професійного життя людини. Це досвід достатньо структурований, стійкий і представлений на основі результатів оцінки в уявленні про своє минуле, теперішнє і майбутнє.

Тому сформоване в ранній юності уявлення про своє «Я–минуле» і «Я–теперішнє» регулює і визначає «Я–майбутнє», яке пов'язане з майбутньою професією і місцем у світі професій. Це оволодіння часом (за К. Абульхановою-Славською) та простором (за С. Максименком зоною найближчого розвитку) призводить до зміни регуляції активності особистості (за І. Бехом) із зовнішнього контролю (зі сторони оточуючих) у самоконтроль. Забезпечує це інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому належить розвитку абстрактного, узагальнюючого та критичного мислення. А розвинені можливості пізнання (аналіз і синтез) дають можливість старшокласникам оперувати науковими поняттями та усвідомлювати факти оточуючої дійсності. Також вдосконалена в цьому віці спостережливість, здатність помічати в об'єктах суттєві зовнішні відмінності й ознаки, точніше й об'єктивніше їх відображати, розвинені процеси самопізнання і самоспостереження (за власними діями, поведінкою, переживаннями, думками) дозволяють юнакам і дівчатам поринути у власний внутрішній світ й усвідомити свої переживання, мрії, надії і сподівання. Це врешті-решт призводить до становлення відповідного рівня домагань, тих перспективних цілей (актуальних, реальних та ідеальних), складність яких вони бажають зреалізувати в майбутньому і, насамперед, через обрану ними професію.

**Висновки.** Отже, соціальна ситуація розвитку особистості раннього юнацького віку визначається специфікою профільного навчання, яке актуалізує потребу професійного самовизначення у сфері визначених його змістом професій. При цьому в період розвитку професійного самовизначення у 8–9-х класах загальноосвітньої школи формується готовність до вибору профілю навчання, а в період навчання учнів у 10–11 класах відбувається уточнення майбутнього соціально-професійного статусу в межах визначеної навчальним профілем сфери професійної діяльності. В цей час формуються професійні домагання і самооцінка особистості у визначеній навчальними планами та програмами профільного навчання (інваріантна та варіативна складова навчальних планів, курси за вибором, самостійні дослідницькі та предметно-практичні види праці, підготовка до незалежного тестування тощо) галузі професійної діяльності людини. А результатом цієї активності старшокласника виступає його готовність до професійного самовизначення і початок формування необхідних для обраної професії професійно важливих якостей.

Специфіка соціальної ситуації розвитку старшокласника й визнання професійно-спрямованої діяльності провідною в ранній юності дають можливість зробити висновок про те, що головним новоутворенням в юнаків і дівчат, які забезпечують їх особистісне становлення, є спрямованість у майбутнє. Згадану спрямованість можна представити у формі «трикутника професійного самовизначення», в якому узгоджується рівень домагань, самооцінка і готовність старшокласника до професійного самовизначення. В даному трикутнику динаміка становлення самооцінки старшокласника задається через оцінку вимог обраної або ж бажаної професії та рівня домагань в конкретній сфері професійної діяльності. І тут когнітивна (рівень розвитку системи знань старшокласників про себе та вимоги обраної професії, адекватна самооцінка), мотиваційна (професійні переваги юнаків і дівчат за ступенем їх привабливості) і діяльнісна (розвиток наполегливості та прагнення до успіху у визначеній навчальним профілем сфері професійної діяльності) компонента структури готовності старшокласника до професійного самовизначення визначають ефективність та результативність перебігу процесу його професійного самовизначення. При цьому критеріями ефективності цього процесу виступає когерентність (узгодженість) та дивергенція (неузгодженість) його складових. Саме в цьому й розкриваються психологічні особливості становлення самооцінки та рівня домагань особистості в ранньому юнацькому віці, які виступають в якості

детермінант їх професійного самовизначення. Крім того, рівень домагань старшокласника в структурі професійного самовизначення складає мотиваційну основу цього процесу, перспективу власного професійного майбутнього, а самооцінка – когнітивну здатність передбачати майбутнє, прогнозувати його, уявляти себе в ньому. Ці особистісні конструкти формують у структурі згаданої вище готовності діяльнісну складову, яка задає зміст предметно-практичної діяльності старшокласника професійної спрямованості в середовищі профільного навчання.

### Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание : [пер. с англ.] / общ. ред., вступ. ст. [с. 5–24] В. Я. Пилиповского. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / І. С. Булах. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособ. [для студентов вузов] / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
5. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57–65.
6. Максименко С. Д. Прогнозування розвитку особистості як наукова проблема /С. Д. Максименко // Наук. вісник Миколаївського держ. пед. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського; серія «Психологічні науки». – Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. – Т. 2, вип. 5. – С. 3 – 19.
7. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: у 2 томах. – Т. 1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології / С. Д. Максименко. – К.: «Ваклер», 2002. – 314 с.; Т. 2: Моделювання психологічних новоутворень: генетичний аспект. – К.: «Ваклер», 2002. – 329 с.
8. Основи професіографії / С. Я. Карпіловська, В. В. Синявський, Б. О. Федоришин. – К.: МАУП, 1997. – 146 с.
9. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник [для пед. працівників] / За ред. О. В. Мельника. – К.: «Четверта хвиля», 2009. – 223 с.
10. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: дис. ... д-ра психол. наук. 19.00.07 «Педа-

- гогічна і вікова психологія» / В. В. Рибалка. – К. : Ін-т пед. і психол. проф. освіти АПН України, 1998. – 446 с.
11. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції профільного навчання в старшій школі» (№ 10/13 від 25.09.03 р.).
  12. Семиченко В. А. Психология личности : модульный курс [лекции, практ. занятия, задания для самост. работы] для препод. и студ. / В. А. Семиченко. – К.: Издатель Ешке О. М., 2001. – 427 с.

### **Spysok vykorystanyh dzherel**

1. Abulkhanova-Slavskaya K. A. Strategy of life / K. A. Abulkhanova-Slavskaya. – M.: Mysl', 1991. – 299 p.
2. Burns R. Development of I – concepts and education: [the translation from English] / general edition, introduction, [page 5-24] by V. Y. Pilipovsky. – M.: Progress, 1986. – 420 p.
3. Bulah I. S. Psychology of teenager personal growth: monograph / I.S. Bulah – K.: Kyiv National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov, 2003. – 340 p.
4. Klimov E.A. Psychology of professional self-determination: Tutorial [for students of higher educational establishments] / E.A. Klimov. – Rostov-on-Don: Fenix, 1996 – 512 p.
5. Leontiev D.A. Professional self-determination as the construction of images of a possible future / D.A. Leontiev, E.V. Shelobanova // Issues of psychology. – 2001. – № 1. – p. 57-65.
6. Maksymenko S.D. Prediction of personal development as a scientific problem / S. D. Maksymenko // Sciences. Bulletin of Mykolayiv State Pedagogical University named after Sukhomlynsky; series «Psychological Science.» – Mykolayiv: «Firma» Ilion», 2010 – Vol. 2, no. 5 – p. 3 – 19.
7. Maksymenko S.D. Mental development in ontogenesis: in 2 volumes. – Vol. 1: Theoretical and methodological problems of genetic psychology / S.D. Maksymenko. – K. : «Vakler», 2002 – 314 p.; Vol. 2: Modeling of psychological neoplasms: genetic aspects. – K. : «Vakler», 2002 – 329 p.
8. Essentials of profession graphy / S.Y. Karpilovska, V.V. Synyavsky, B.O. Fedoryshyn. – K. : AIDP, 1997 – 146 p.
9. Career-orienting of high school students: Theory and Practice: Research Manual [for pedagogical workers] / Ed. By O.V. Melnyk. – K. : «Chetverta Hvylya», 2009 – 223 p.
10. Rybalka V.V. Personal approach to proffesional training of high school students: Dissertation. Dr. ... Psychology. sciences.

19.00.07 «Educational and Age Psychology» / V.V. Rybalka. – Kyiv: Institute of pedagogy and psychology of specialized education of Pedagogical Sciences Academy of Ukraine, 1998 – 446 p.

11. Decision of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of the Concept of specialized education in high school» (№ 10/13 on 25.09.03).
12. Semichenko V.A. Personality Psychology: a modular course [lectures, pract. lessons, exercises for self-work] for the teachers and students / V.A. Semichenko. – K .: Published by Jeschke O. M., 2001 – 427 p.

**R.S. Kulakov. Psychological peculiarities of development of senior pupils' readiness to professional self-determination in the conditions of vocational studies.** From the standpoint of the social situation of the individual early adolescence development and specificity of vocational studies the problem of professional self-determination of modern senior pupils is highlighted in the article. It is emphasized that professional self-determination in early adolescence is both process and result of general professional development of senior pupil as the subject of future professional activities. It is noted that in senior pupils there is the refinement of future socio-professional status within a particular educational profile of the sphere of professional activity, emerging professional claims and self-identity in a particular curriculum and programs of the professional training of vocational activities. The correlation between specialized education and psychological readiness for professional self-determination is proved by creating favorable conditions to account individual characteristics, interests and needs of students and the formation of their preferences for choosing a professional future. It is established that the result of this senior pupils' activity serves as readiness for professional self-determination and the early formation of necessary for their chosen occupation professionally important qualities. There have been revealed the content of the proposed concept of «a triangle of a senior pupil's professional self-determination» which is represented by self-appraisal, level of claims and senior pupil's readiness to the professional self-determination and characterized by their relation, interaction and determination. It was found out that the specific professionally-oriented activities of students of contemporary higher school is based on adequate self-esteem of the past and present, and a realistic notion of their own professional future is focused within adequately informed and realistic claims.

**Key words:** senior pupils, professional self-determination, professional activities, vocational training, educational profile, careers content, professional claims, self-appraisal.

*Received August 26, 2014*

*Revised September 28, 2014*

*Accepted October 24, 2014*